

SPOŁECZNO-ZAWODOWA SYTUACJA KOBIEŃ W PROCESIE PRZEMIAN OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE

Jan Sikora

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Abstrakt. W artykule przedstawiono charakterystykę aktywności społeczno-zawodowej i społeczno-organizacyjnej kobiet wiejskich w Polsce. Uwzględniono tradycyjny, stereotypowy i współczesny obraz wykonywania ról społecznych przez kobiety na wsi. Wskazano również na przyczyny braku aktywności społeczno-zawodowej i organizacyjnej oraz możliwości wsparcia pozwalającego zwiększyć aktywność społeczną kobiet wiejskich. Na podstawie przeprowadzonej analizy wyników badań stwierdzono, że sytuacja kobiet na współczesnej wsi bliska jest tradycyjnemu wizerunkowi tej kategorii społecznej. Zwrócono zatem uwagę na potrzebę szerszego uwzględniania sytuacji społeczno-zawodowej kobiet w strategiach społeczno-gospodarczych rozwoju gmin wiejskich. Podstawą napisania artykułu była analiza literatury przedmiotu oraz wyników ogólnopolskich badań empirycznych.

Słowa kluczowe: kobieta, wieś, role tradycyjne, bariery

WSTĘP

W współczesnych przemianach społeczno-ekonomicznych zachodzących na obszarach wiejskich, szczególnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej, większe znaczenie powinna mieć problematyka kobiet. Kategoria społeczna „kobiety wiejskie” będzie tutaj rozumiana jako kategoria kobiet w wieku produkcyjnym, aktywnych i nieaktywnych zawodowo (zarobkowo), zamieszkałych na obszarach wiejskich.

Słusznie zauważa Michalska [2013], że wieś w Polsce była zawsze miejscem pełnienia przez kobiety tradycyjnych ról społecznych związanych z domem, rodziną i gospodarstwem rolnym. Autorka stawia pytania: Co wiemy o współczesnych kobietach wiejskich obecnie z perspektywy 25 lat transformacji systemowej i 10 lat obecności Polski w Unii Europejskiej? Jakie role pełnią obecnie i z jakich nowych możliwości skorzystały? Czy zmieniły się pełnione przez nie role? Jakie szanse okazały się dla kobiet wiejskich niedostępne i mało atrakcyjne?

Sytuacja społeczno-zawodowa kobiety wiejskiej, podkreśla wspomniana autorka, wyłaniająca się z wyników różnych, drobnych fragmentarycznych i rozproszonych badań jest niespójna i pełna kontrastów. Z jednej strony dowiadujemy się, że są one aktywne, zaradne, dążą do zdobywania wiedzy, wykształcenia i są bardziej aktywne od mężczyzn, z drugiej, są pasywne, nie wykazują chęci podjęcia pracy zawodowej, a ich utrwalone historycznie role ograniczają przyswojenie zmian. Trudno zatem ustalić, jaki jest w istocie udział kobiet we współczesnych przemianach zachodzących na polskiej wsi [Michalska 2013].

Celem artykułu jest zatem wskazanie, że obecna sytuacja społeczno-zawodowa kobiet wiejskich w Polsce stanowi wypadkową dwóch funkcjonujących postaw i wartości: starej, która nakazywała kobietom wiejskim realizację potrzeby znacznego zaangażowania w wykonywanie obowiązków rodzinnych, domowych, gospodarczych, wychowawczych, opiekuńczych oraz współczesnej, ukazującej nowe szanse ich rozwoju społeczno-zawodowego, zdobywania wykształcenia, rozwoju aktywności zawodowej i wszelkiej przedsiębiorczości indywidualnej.

Charakterystykę problemu oparto na analizie literatury przedmiotu, wyników ogólnopolskich badań empirycznych poświęconych sytuacji kobiet na wsi, o których jest mowa w tekście, oraz na bezpośredniej obserwacji autora.

PROBLEMY SPOŁECZNO-ZAWODOWE KOBIET WIEJSKICH

W okresie międzywojennym poprzedniego wieku obraz sytuacji życiowej kobiet na wsi został przedstawiony w oparciu o pamiętniki mieszkańców wsi w czterotomowym dziele zredagowanym przez Józefa Chałasińskiego [Młode pokolenie chłopów 1938]. Analiza tej lektury ukazuje tradycyjny obraz kobiety wiejskiej. Jak zauważa Michalska [2013]: „Kobieta wiejska, szczególnie z chłopskim pochodzeniem, a takich na polskiej wsi jeszcze w połowie ubiegłego wieku była zdecydowana większość, przechodziła proces szczególnej socjalizacji, która miała ją przygotować do ról, jakie miała odgrywać w przyszłości. Wiązały się one przede wszystkim z pracą w gospodarstwie, w zależności od sytuacji życiowej, prowadzonym przez ojca, brata czy męża, ale także z obowiązkami, jakie miała przejąć jako gospodyni – funkcji opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci i osób starszych, prowadzenia domu, utrzymywania i podtrzymywania więzi społecznych. Niewiele było wzorców dla kobiet aktywnych na polu innym niż rodzina – zawodowym, naukowym, społecznym – kobiety realizujące się w tych sferach pochodziły najczęściej z zewnątrz, nie były częścią społeczności chłopskiej”. Te kobiety, które próbowały odejść od realizacji roli tradycyjnej i podjąć inne role społeczno-zawodowe musiały opuścić wieś.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, a więc przed transformacją społeczno-ustrojową w polskim społeczeństwie, szerokie badania nad sytuacją społeczno-ekonomiczną i zawodową wśród kobiet wiejskich były podejmowane przez: Jagiełło-Łosiową [Rola... 1975], Jakubczaka [Być w środku... 1975] i Tryfan [1976].

Przykładem zainteresowania się sytuacją kobiet zamieszkujących na terenach wiejskich w Polsce po akcesji kraju do Unii Europejskiej w 2004 roku, jest publikacja Jerzego Krzyszkowskiego [Diagnoza... 2008]. Praca zawiera analizę wyników ogólnopolskich badań empirycznych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie kobiet liczącej 1600 osób, zamieszkałych na obszarach wiejskich we wszystkich 16 województwach Polski. Badania przeprowadzono w ramach projektu badawczego Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej w 2007 roku na zlecenie Departamentu Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Lektura tej publikacji ukazuje, że kobiety mieszkające na wsi, w odniesieniu do ogółu mieszkańców zamieszkałych na wsi, stanowią specyficzną, posiadającą własne problemy, cechy charakterystyczne, kategorię społeczną, wymagającą osobnej analizy. Kobiety wiejskie dotykają m.in. problemy, jakie posiada ogół kobiet w Polsce. Na przykład wśród kobiet wiejskich i miejskich odnotowano niższy niż wśród mężczyzn poziom zatrudnienia, występuje wśród nich poczucie dyskryminacji na rynku pracy ze względu na fakt realizacji funkcji macierzyńskich. W 2009 roku średni czas pozostawania bez pracy na wsi dla kobiet wynosił 11,3 miesiąca, a dla mężczyzn 8,6 miesięcy. Natomiast w końcu 2011 roku dla bezrobotnych kobiet ze wsi wynosił już 12,3 miesiąca, a dla mężczyzn 10,2 miesiąca. Udział kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych na wsi wyniósł w 2011 roku 53,7% [Sytuacja 2012].

Istotnymi cechami kobiet wiejskich są ich cechy mentalnościowe „obyczajowo-środotwiskowe”. Można do nich zaliczyć m.in.: poczucie wstydu wśród kobiet, gdzie występuje przemoc w rodzinie, przeciążenie łąčeniem obowiązków domowych z pracą w gospodarstwie rolnym, odpowiedzialność kobiet za utrzymanie rodziny tam, gdzie występuje alkoholizm mężczyzn. Kobiety wiejskie wykazują większe zainteresowanie wychowaniem dzieci i czuwaniem nad ich wykształceniem, a trudności na rynku pracy, częściej niż u mężczyzn, motywują je do szukania zatrudnienia poza rolnictwem. Cechy sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich na rynku pracy wskazują zatem na proces feminizacji bezrobocia, co może prowadzić do pogłębiania się feminizacji ubóstwa.

AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNO-ZAWODOWA I SPOŁECZNO-ORGANIZACYJNA Kobiet NA WSI W ŚWIECIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Ważnym problemem kobiet na wsi jest ich uczestnictwo w życiu społecznym środowiska zamieszkania. Dzięki niemu kobiety mogą przyczynić się do szybszego usuwania zarówno starych, jak i nowych barier, pojawiających się na drodze ich ambicji, również tych związanych z aktywnością społeczno-zawodową i społeczno-organizacyjną [Walczak-Duraj 2008]. Aktywność społeczno-zawodowa kobiet wiejskich łączyłaby się z rynkiem pracy, tj. ich zatrudnieniem, poszukiwaniem zatrudnienia i brakiem zatrudnienia (bezrobociem). Natomiast aktywność społeczno-organizacyjna badanej

kategorii społecznej dotyczyłoby uczestnictwa, podejmowanego zarówno regularnie, jak i okazjonalnie, w życiu organizacji i stowarzyszeń sformalizowanych oraz niesformalizowanych.

Biorąc pod uwagę przynależność do organizacji społecznych kobiet wiejskich, z badań Walczak-Duraj [2008] wynika, że 83% z nich nie należy do żadnej organizacji o charakterze społecznym i politycznym. Do różnego rodzaju organizacji społecznych w tym: stowarzyszeń, fundacji, związków, klubów, wspólnot religijnych przynależność zadeklarowało niespełna 16% kobiet wiejskich [Walczak-Duraj 2008]. Te same badania wskazują na to, że największa grupa kobiet należała do organizacji działających na rzecz szkolnictwa, oświaty (komitety rodzicielskie, rady rodziców, szkolne fundacje) – 6,1%. Stanowiło to aż 35% grupy kobiet w ogóle działających w organizacjach wszystkich typów. Na drugim miejscu znalazły się instytucje typowo kobiece, tradycyjne w środowisku wiejskim (coraz mniej powszechne), jakimi są koła gospodyń wiejskich (5,5%), co stanowiło ponad 30% grupy kobiet należących do jakichkolwiek organizacji. Na trzecim miejscu uplasowała się aktywność we wspólnotach parafialnych i organizacjach kościelnych (3%). Stanowiło to 16,6% grupy kobiet działających w organizacjach. W innych organizacjach, jak: chóry, orkiestry wiejskie, teatry amatorskie, Ochotnicza Straż Pożarna, organizacje charytatywne, działające na rzecz potrzebujących dzieci, zaangażowanych było 2,5% kobiet wiejskich, tj. 14,1% ogółu aktywnych społecznie badanych kobiet wiejskich. Na uwagę zasługuje fakt, iż tylko 1,1% kobiet wiejskich działało w samorządzie gminy (6,4% wszystkich badanych kobiet deklarujących aktywność społeczną) i 0,3% w partiach i stowarzyszeniach politycznych (1,8% kobiet należących do organizacji społeczno-politycznych [Walczak-Duraj 2008].

Główne przyczyny niskiego poziomu uczestnictwa kobiet w życiu społeczno-organizacyjnym wsi wynikające z badań Walczak-Duraj, przedstawiono w tabeli 1.

Z tabeli 1 wynika, że najważniejszym czynnikiem wpływającym na niski poziom uczestnictwa kobiet wiejskich w pracy społecznej jest przede wszystkim brak czasu (72,2%). Na drugim i trzecim miejscu (choć ze zdecydowanie mniejszą częstotliwością wskazań) kobiety wymieniały brak potrzeby zrzeszania się, brak chęci do podejmowania wspólnych działań (36,1%) oraz brak wiedzy dotyczącej sfery i zakresu działań podejmowanych przez poszczególne organizacje (31,9%).

Wyraźnie zauważalne są trudności ograniczające aktywność zawodową kobiet wiejskich. Z ogólnopolskich badań empirycznych prowadzonych systematycznie corocznie na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, na próbie reprezentatywnej 1500 mieszkańców wsi, wynika, że główne bariery w zwiększaniu aktywności zawodowej kobiet wiejskich na rynku pracy (chodzi o pracę poza rolnictwem) stanowią: brak ofert pracy w pobliżu miejsca zamieszkania, niska dostępność do zorganizowanych form opieki nad dziećmi, a także niedostosowanie kwalifikacji kobiet mieszkających na wsi do rynku pracy (rys. 1). Z kolei na zwiększenie aktywności zawodowej kobiet mieszkających na wsi pozwoliłoby – zdaniem mieszkańców wsi – przede wszystkim wsparcie udzielane dla kobiet rozpoczynających własną działalność gospodarczą, a także dofinansowanie do opieki nad dziećmi (rys. 2).

Słaba aktywność społeczno-zawodowa i organizacyjna kobiet na wsi jest związana z czynnikami obiektywnymi i subiektywnymi. Pierwszą grupę tworzą problemy związane z: trudnościami dojazdu do pracy, dużą odległością do miejsc kształcenia, brakiem instytucji opiekuńczych dla dzieci i osób starszych, niewystarczającym poziomem kom-

Tabela 1. Przyczyny braku aktywności organizacyjnej kobiet wiejskich w opinii respondentek
 Table 1. Causes of poor organisational activity of women in rural areas according to the respondents

Lp. No.	Powody braku aktywności organizacyjnej kobiet wiejskich według opinii respondentek Causes of poor organisational activity of women in rural areas according to the respondents	Liczba kobiet Number of women	Odsetek kobiet* Percentage of women* N = 1600
1	Brak czasu No time	1155	72,2
2	Brak potrzeby zrzeszania się No need for associating	578	36,1
3	Brak wiedzy o tym, czym zajmują się te organizacje Insufficient knowledge about the activities of the organisations	510	31,9
4	Brak odpowiednich kwalifikacji Insufficient competencies	353	22,1
5	Nieemożność dotarcia do organizacji, brak wiedzy o miejscu działania organizacji Difficulty of finding the organisations, insufficient knowledge about the areas of their activities	280	17,5
6	Poczucie braku sensu działania w organizacjach; pogląd, że działanie organizacji i tak niczego nie zmienia No need for being active members of the organisations; thinking that the activities of organizations do not change anything	249	15,6
7	Niechęć ze strony rodziny lub znajomych Unwillingness of the family or friends	68	4,3
8	Inne powody Other reasons	69	4,3

*Odsetki nie sumują się do 100, ponieważ możliwy był wybór więcej niż jednej odpowiedzi.

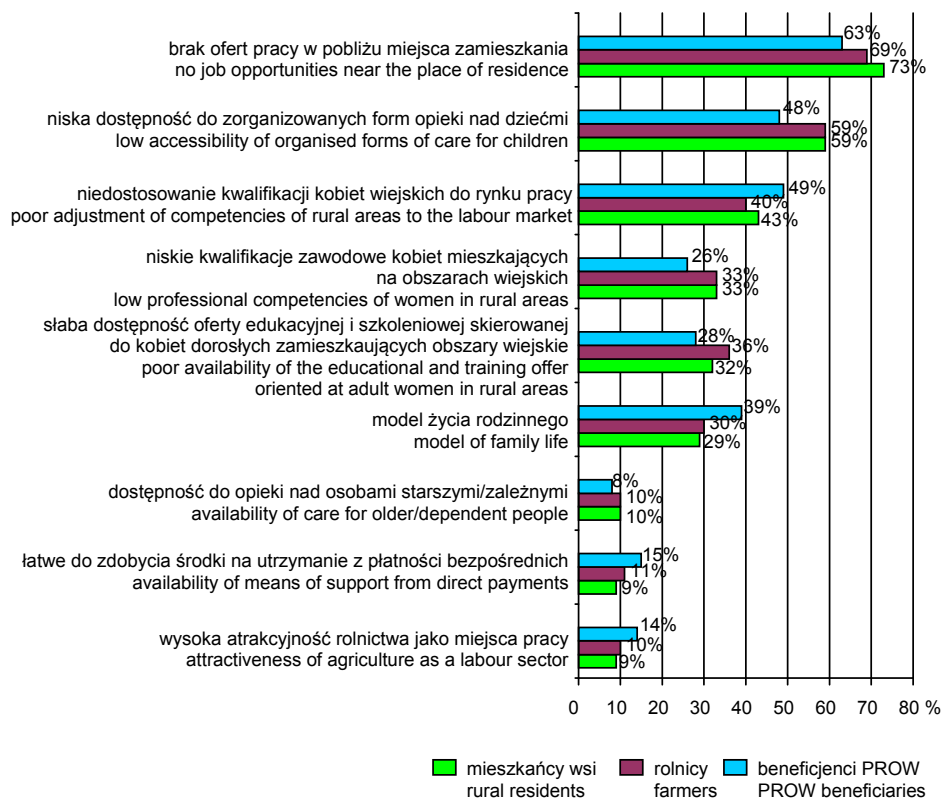
Źródło: Walczak-Duraj [2008, s. 46].

* Percentages do not total 100% since the respondents were allowed to choose more than one answer.

Source: Walczak-Duraj [2008, p. 46].

puteryzacji wsi i dostępem do Internetu. Do czynników subiektywnych można zaliczyć m.in.: dyskryminację kobiet na rynku pracy, obciążenia funkcjami rodzinnymi, bariery mentalne związane z brakiem motywacji podjęcia pracy lub pasywną postawą jej poszukiwania, niską chęć kształcenia ustawicznego, brak wiary we własne siły.

Powyższe bariery utrudniające kobietom wiejskim aktywność społeczno-zawodową i organizacyjną powodują to, iż kobiety wiejskie stanowią najbardziej narażoną na wykluczenie kategorię społeczną. W ich przypadku obserwuje się niższe dochody, większe ryzyko bezrobocia, zwiększone obowiązki związane z zapewnieniem opieki dzieciom i osobom starszym. Kobietom wiejskim częściej zagraża ubóstwo. Tereny wiejskie są bowiem miejscem, gdzie zasięg ubóstwa jest większy niż w miastach i stale rośnie. Z kolei tradycyjny schemat ról społecznych kobiet i podział pracy obowiązujący

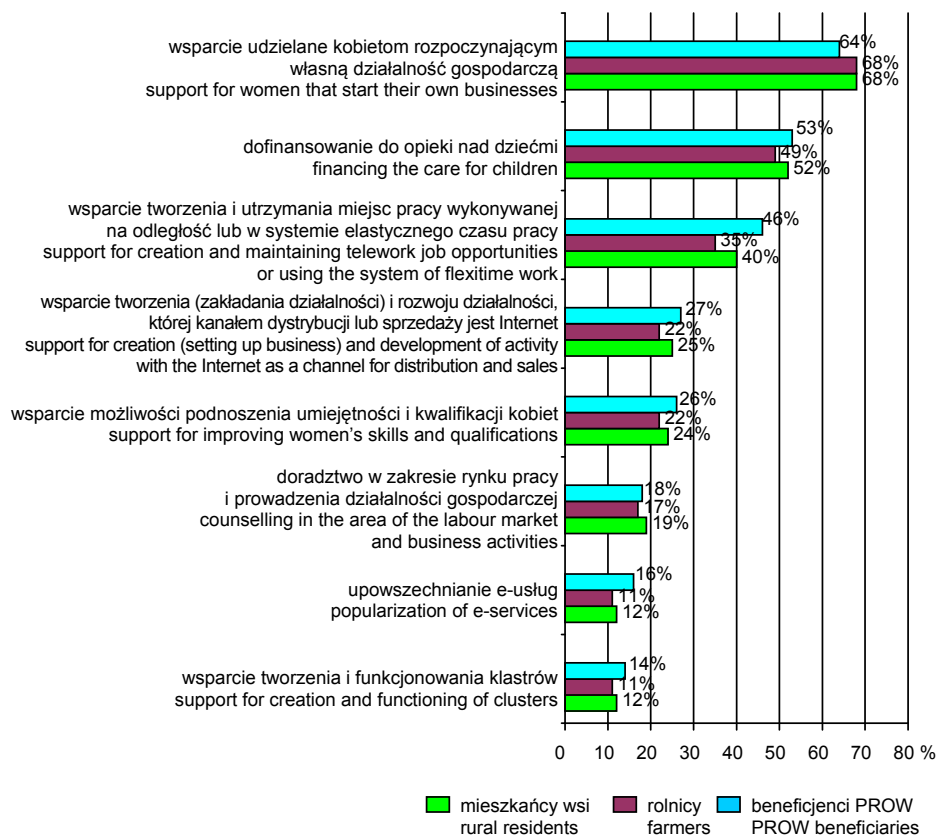
Rys. 1. Opinie mieszkańców wsi na temat barier ograniczających aktywność zawodową kobiet wiejskich na rynku pracy (praca poza rolnictwem) – N = 1500 osób
Źródło: Polska wieś i rolnictwo... [2012, s. 136].

Fig. 1. Views of the inhabitants of the countryside about the barriers that limit professional activity of rural women in the labour market (jobs other than in agriculture)
Source: Polska wieś i rolnictwo... [2012, p. 136].

w społecznościach wiejskich przygotowują kobiety do ról związanych z opieką i wychowaniem dzieci oraz do prac pomocniczych w gospodarstwach rolnych, a nie do wypełniania samodzielnych ról zawodowych [Zwolińska 2013].

Tradycyjny wizerunek kobiety wiejskiej potwierdzają również wyniki ogólnopolskich badań empirycznych z 2011 roku (rys. 3).

Z rysunku 3 wynika, że najważniejszą rolą kobiety na wsi jest nadal wychowywanie i opieka nad dziećmi (84%). Na drugim miejscu była wskazywana pomoc w gospodarstwie rolnym (40%). Role kobiety wiejskiej skierowane na aktywność społeczno-zawodową i organizacyjną (trzy ostatnie) wśród opinii ich samych miały zdecydowanie mniejsze znaczenie.

Rys. 2. Opinie mieszkańców wsi na temat wsparcia pozwalającego zwiększyć aktywność zawodową kobiet wiejskich (poza rolnictwem) – N = 1500 osób

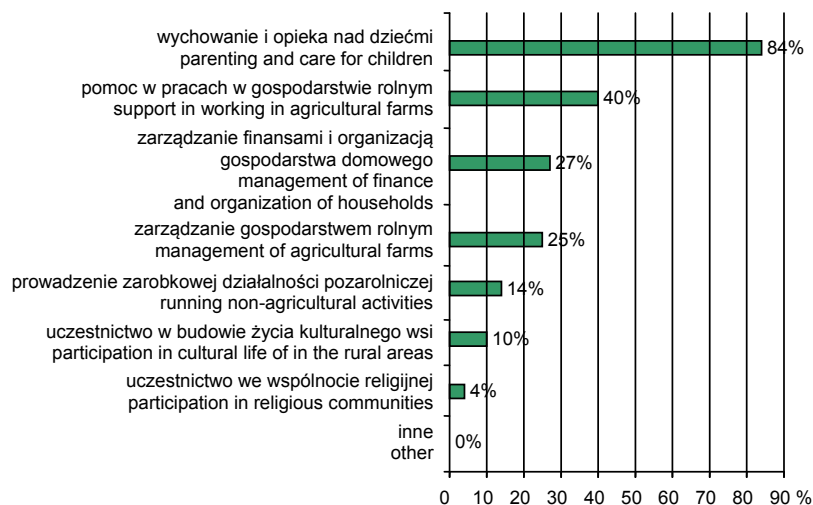
Źródło: Polska wieś i rolnictwo... [2012, s. 137].

Fig. 2. Views of the inhabitants of the countryside about the support that improves professional activity of women in rural areas (jobs other than in agriculture)

Source: Polska wieś i rolnictwo... [2012, p. 137].

ZAKOŃCZENIE

W świetle przeprowadzonej charakterystyki sytuacji społeczno-zawodowej i organizacyjnej kobiet wiejskich można stwierdzić, iż występujące bariery analizowanej aktywności kształtują – zwyczajowo – stereotypowy wizerunek tej kategorii społecznej, który zniechęca do przejawiania aktywności społecznej i zawodowej. Należy jednak pamiętać, że praca zawodowa pełni znaczącą rolę w życiu kobiet wiejskich. Choć jest to najczęściej praca o niskich zarobkach, to i tak jest wysoko ceniona. Dostarcza nie tylko źródła dochodu, lecz także poczucia własnej wartości i poczucia bezpieczeństwa dla własnych dzieci. Jest również czynnikiem wyzwalamym gotowość kobiet do podejmowania innej aktywności społecznej (organizacyjnej) [Walczak-Duraj 2009].

Rys. 3. Opinie kobiet wiejskich na temat ich podstawowych ról (wskazano dwie możliwości wyboru) – N = 765 osób

Źródło: Polska wieś i rolnictwo... [2011, s. 104].

Fig. 3. Views of women in the countryside about their basic roles (two options were possible)

Source: Polska wieś i rolnictwo... [2011, p. 104].

Kobiety wiejskie nie zawsze są w stanie poradzić sobie ze swoją sytuacją i potrzebują wsparcia instytucjonalnego od organizacji trzeciego sektora oraz od władzy samorządowej. Ta ostatnia nie wykazuje jednak dostatecznego zrozumienia i wsparcia problemów kobiet środowiska wiejskiego oraz potrzeby realizacji obywatelskiej polityki społecznej. Przykładem takich postaw może być brak wyodrębnienia problemów kobiet wiejskich, jako osobnej kategorii społecznej, w strategiach społeczno-gospodarczego rozwoju gmin i powiatów/lub koordynacji przez władze lokalne działań różnych instytucji zajmujących się sytuacją społeczno-ekonomiczną kobiet wiejskich na szczeblu lokalnym.

LITERATURA

Być w środku życia. 1975. Red. F. Jakubczak. KiW, Warszawa.

Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce. 2008. Red. J. Krzyszkowski.

Zakład Wydawniczo-Poligraficzny Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.

Młode pokolenie chłopów. 1938. Red. J. Chałasiński. T. 1-4. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

Michalska S., 2013. Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich. *Wieś i Roln.* 2, 25.

Polska wieś i rolnictwo. Wiosna 2011. 2011. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.

Polska wieś i rolnictwo. Wiosna 2012. 2012. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.

Rola przeorana, dom piękny. 1975. Red. E. Jagiełło-Łosiowa. Książka i Wiedza, Warszawa.

- Sytuacja kobiet i mężczyzn na rynku pracy w 2011 roku. 2012. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa.
- Tryfan B., 1976. Rola kobiet wiejskich. PWRiL, Warszawa.
- Walczak-Duraj D., 2008. Poziom i specyfika uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym. *Humanizacja Pracy* 3-4/9, 9-30.
- Walczak-Duraj D., 2009. Bariery uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym. *Humanizacja Pracy* 6, 14, 39-56.
- Zwolińska K., 2013. Wnioski i zalecenia wynikające z badań Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w 2011 roku. *Więś i Roln.* 14, 9-23.

SOCIAL AND PROFESSIONAL STATUS OF WOMEN IN THE PROCESS OF TRANSFORMATIONS IN RURAL AREAS

Summary. The paper presents a characterisation of socio-professional status and socio-political activity of women in rural areas in Poland. Traditional, stereotypical approach was compared to the contemporary perception of the social roles performed by women in the countryside, and the results of recent empirical studies concerning the problems discussed were presented. The causes of the lack of socio-professional and political activity were discussed. The opportunities for the support that helps improve social activity of women from rural areas were also presented. The analysis carried out in the study revealed that the status of women in contemporary rural areas is close to traditional stereotypes used in this social category. The need for inclusion of the analysis of socio-professional situation of women in socio-economic strategies of development of rural areas was emphasized. The basis for writing the paper was analysis of the related literature and the results obtained in a national-level empirical research.

Key words: women, countryside, traditional roles, contemporary roles, barriers, support

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 4.09.2014

Do cytowania – For citation: Sikora J., 2014. Spoleczno-zawodowa sytuacja kobiet w procesie przemian obszarów wiejskich w Polsce. J. Agribus. Rural Dev. 4(34), 137-145.